

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXIV. KÖTET

2022. 1. FÜZET

Az alvajdák megyei bíraskodása Szentimrén

*

Mezővárosi írásbeliség és oklevél-kiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600)

*

Ítélmesteri jegyzetek és perfolyam a fejedelmi táblán a 16. század második felében

*

Adatok Bocskay István erdélyi fejedelem haláláról és gyulafehérvári temetéséről

*

„Ennek előtte Lazar Mihali Uram fianak fogadta vala Deli Farkas Uramat” –
Deli Farkas és az abrudbányai bányák

*

A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében

*

Bűnkatalógus és politikai program Báthori Mihály prédikációiban

*

Regionális különbségek Erdélyben az 1750-es összeírás alapján

*

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (1899–1904)

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2022
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

veszi az birtokigazgató személyzet élén álló püspöki, majd fejedelmi udvarbírákat (*provisor*), kitérve származásukra, feladataikra és – ami különösen érdekes – fizetségükre is. Rámutat arra, hogy a szekularizációt követően megnövekedett feladataik ellátásában már két *viceprovisor* segítette őket. A szórt adatok összegyűjtésével elhatárolja az uradalom kisebb igazgatási egységeit, az ún. tisztartóságokat (*officiolatus*). Ez irányú eredményei vélhetően a középkori viszonyokra is visszavetíthetők. A késő középkori püspökök gazdálkodását a gyulafehérvári-szentmihálykői uradalom 1552 körüli urbáriumának részletes elemzésével tárja fel, kitérve a különféle adófajtákra és a birtokok összjövödelmére (amelyet évi kb. 3500 forintban állapít meg). Vizsgálódásának jelentőségét nemcsak az adja, hogy a Jakó Zsigmond által immár negyedszázada közzétett forrást elsőként ő aknázza ki érdemben, hanem az is, hogy a szekularizáció utáni időket illetően nem rendelkezünk efféle átfogó összeírással.

Még egy témát fontos kiemelni a második rész tartalmából: az uradalom mezővárosainak (Enyed, Tövis, Krakko, Igen, Sárd, Zalatna, Abrudbánya) várostörténeti vizsgálatát. Ezek esetében ugyanazon szempontokat alkalmazza, mint az első részben Gyulafehérvárnál, ezzel is megkönnyítve az egyes helyek urbanizáltsági fokának összehasonlítását. Minden esetben szó esik az adott központi hely 16. századi birtoklástörténetéről, magisztrátusáról, vásáraitól, céheiről, peregrinusairól, ingatlanforgalmáról, egyházi és

etnikai viszonyairól stb. A vizsgálódás eredményeként lényegében a korabeli Fehér megye csaknem teljes városhálózatáról képet alkothatunk.

Mindezt jól kiegészíti az egyes mezővárosok bíraira, esküdteire és külső tanácsosaira, továbbá az udvarbírákra és kisegítő személyzetükre vonatkozó adatok táblázatos formában történő közzététele a könyv függelékében. Ugyanitt találjuk a felhasznált könyvészet jegyzékét is – kár, hogy ennek használatát megnehezíti, hogy az egyes szerzőkhöz tartozó tételeket (jöllehet a rövidítések rendszere a címek kulcsszavain alapszik) nem ábécérendben, hanem időrendben sorolja fel.

Összességében tehát Gálfi Emőke műve szélesvásznú, gazdagon adatolt és sok tekintetben revelatív képet nyújt nemcsak Gyulafehérvárnak, hanem tágabb környékének 16. századi történetéről is. Külön méltánylandó, hogy a felhasznált adatok jelentős része mindeddig kiadatlan forrásokból származik, amelyeket a szerző szorgalmas munkával, családi és hiteleshelyi levéltárak időrabló átnézésével tárt fel. Noha szerkezete némileg egyenetlen, ez részben a forrásadottságok számlájára írható, részben pedig annak tulajdonítható, hogy Gálfi kifejezetten az általa feltárt új adatok és összefüggések ismertetésére törekszik. Mindezzel együtt is szilárd alapot biztosít a fejedelmi székváros múltjának megismeréséhez, és mintát nyújt a további kora középkori várostörténeti kutatások számára.

Hegyi Géza

Az ország sója

Draskóczy István: A magyarországi kőso bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek).

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2018. 455 old.

(Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)

A kötet a késő középkori Magyarország sókitermelésének szervezését, az országban létező királyi sómonopólium működését, a kitermelést irányító sókamarák tisztségviselőinek személyét, a só kereskedelmét tárgyalja. A szerző az ELTE BTK Középkori és

Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének professzora, az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténeti Kutatócsoport tagja, aki régóta foglalkozik a kötetben tárgyalt kérdésekkel. Korábban megjelent tanulmányaira és akadémiai doktori értekezésére

W. Kovács András (1975), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro

alapozva, évtizedes kutatásainak eredményeit ezúttal egy összegző monográfiában mutatta be.

A mai olvasó számára nem magától értetődő a só kiemelkedő középkori jelentősége. Nemcsak élelmezési, hanem tartósítási cikk is volt (zöldség, hús, hal), alkalmazták vaj, sajt készítéséhez, használták kenyérsütéshez, gyógyításra, kutak fertőtlenítésére, de az állattartás számára is nélkülözhetetlen volt (egészségesebben, gyorsabban fejlődtek, ha megfelelő mennyiségű sót kaptak). Az egy főre megbecsülhető átlagos sófogyasztás évi 8–10 kilót tehetett ki. A természetben vízben oldott állapotban és ásványi kincsként, kősó formájában fordul elő. A középkori Magyarországon a legjelentősebb sóbányák Erdélyben és Máramarosban voltak.

A témára vonatkozó korábbi kutatások bemutatása után a források rövid áttekintését találja meg az olvasó. A szerző itt veszi számba a kutatás előtt kevéssé hasznosított külföldi (itáliai, osztrák) elbeszélő forrásokat, számadásokat. Itt találjuk meg a Werner György és Bornemissza Pál királyi biztosok által az erdélyi kincstári jövedelmekről a 16. század közepén készített jelentés szöveg hagyományozásának részletezését. Számos felhasznált levéltári forrás a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményén kívüli, és digitálisan el nem érhető, jó részük először e könyv révén hasznosult a magyar történetkutatásban. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának fondjain kívül velencei, bécsi, budapesti, debreceni, illetve romániai és szlovákiai levéltárak és kéziratárak forrásait kutatta a szerző. Csak a nyomtatott források, a hazai és nemzetközi szakirodalom jegyzéke 50 oldalt tesz ki.

A középkori Magyarország északkeleti részét (a Tisza és a Zagyva által határolt területet) a máramarosi bányák látták el sóval, míg az erdélyi sóbányák az ország maradék részének, valamint a Szávától északra található Szlavónia sóellátását biztosították. A Szávától délre élők tengeri sót is vásárolhattak. A só kitermelésének megszervezése értelemszerűen a bányák helyszínén történt. A sóbányászat helyszínén bányakamarákat, az ország belsejében, egész területén, sókamaráknak nevezett hivatalokat szerveztek a só szállításának, kereskedelmének megszervezésére

és ellenőrzésére, valamint annak értékesítésére. Az erdélyi és a máramarosi bányakamarákat belső, míg az ország többi sóhivatalát külső kamaráknak nevezték. Erdélyben több bánya volt, mint Máramarosban, és a kitermelés volumene is meghaladta ez utóbbiét. A sókamarák rendszere, amelyet Ozorai Pipo teremtett meg Zsigmond király korában, az egész országra kiterjedt. Az erdélyi és a máramarosi szervezet élén egy-egy sókamaraispán állt, a kamarákat kamarások irányították (címük olykor alkamarás). A bányakamarák kiterjedt személyzettel rendelkeztek, amelynek tagjai a sókamaraispán, illetve a kamarás familiárisainak számítottak. 1467 után az erdélyi királyi jövedelmekért többnyire a sókamaraispán felelt.

A só kitermelése és kereskedelme királyi monopólium volt, és a mindenkori uralkodó egyik legfontosabb bevételi forrásának számított. A sóbányászatból Zsigmond király 100 000, Mátyás 80–100 000, míg II. Lajos alig 30 000 forint évi jövedelemmel rendelkezett. Zsigmond király 1397-ben szabályozta a só kereskedelmét és az árakat. Rendelkezése 1521-ig, a királyi sómonopólium felszámolásáig maradt érvényben. A só ára nemcsak a kitermelt sókocka nagyságától, hanem a forgalomba hozatal helyszínétől, a sóbányáktól való távolságtól is függött.

Az ország éves sófogyasztása 24–30 000 tonnára tehető, ennek nagyobbik részét fedezte a belföldi bányászat. 1464-ben törvénnyel tiltották be a külföldi só behozatalát, de a lengyel és osztrák területeken kibányászott só a tiltások ellenére csempészáru formájában megjelent az országban, elsősorban a bányavidékektől távol eső területeken.

Az erdélyi és a máramarosi szervezet élén egy-egy ispán állt, az egyes bányakamarákat kamarások irányították. A két sókamaraispán (az erdélyi és a máramarosi) hatásköre saját bányavidékük mellett az ország azon területeire terjedt ki, amelyek lakói erdélyi vagy máramarosi sót kellett, hogy vásároljanak. 1467 után az erdélyi sókamara-szervezetet mindvégig a kincstartó felügyelte, míg a máramarosit csak bizonyos időszakokban. Feladatuk volt a sómonopólium érvényesítése, a kitermelés és a szállítás felügyelete, a külföldi só behozatalának megakadályozása. A kamarák élén álló kamarásokat a sókamaraispán

nevezte ki, saját vagy a kincstartó familiárisai közül. Bányavidékeken a kamarások gondoskodtak az aknák karbantartásáról, a működéshez szükséges eszközök beszerzéséről, és arról, hogy az alkalmazottak megkapják a járandóságukat. Az ország belsejében található kamarák legfontosabb feladata az értékesítés volt. A sókamaraispánok az ország távoli vidékein is ellenőrizhették a vásárokat, így az erdélyi sókamarások tevékenységéről a tartománytól távol eső helyeken is találunk adatokat. A sókamarák igazgatását és tisztviselőiket három fejezetben mutatja be a szerző (Hunyadi-kor, 1440–1457; Mátyás uralkodásának ideje, 1490–1526; Jagelló-kor, 1490–1526). Az erdélyi és a máramarosi sókamaraispánok a középbirtokos nemesség soraiból kerültek ki. A 15. században a 13 bányakamara mellett nyolcvan körüli azon települések száma, amelyek sókamara székhelyei volt. A sókamarák költségvetésében a legnagyobb tételt a személyi kiadások képezték.

Adatok sokasága eleveníti meg az erdélyi és máramarosi sóigazgatásban tevékenykedő, korábban alig vagy egyáltalán nem ismert szereplőknek életútját. Mivel a sóigazgatásban tevékenykedőkkel az adószedésben és a pénzügyigazgatás más posztjain is találkozunk, a kötetben sok adatot találunk ez utóbbiakra vonatkozóan is.

A Jagelló-korban a sóbányászat jelentős mértékben visszaesett. Ez a közhatalom hanyatlásával, a török támadásokkal, a rossz gazdálkodással és a szállítás nehézségeivel egyaránt magyarázható. A bányák működtetése sok pénzbe került (az aknákat mélyre kellett ásni, gondoskodni kellett a víztelenítésről), állandó tőkehiánnyal küszködtek. A sóbányában dolgozókat, a déli határvédelem katonáit, sőt az ország tisztviselőit részben sóban fizették ki, akik aztán maguk tették pénzzé a só. Mivel a kamarai szervezet nem termelt elég jövedelmet, 1521-ben az uralkodó a sókereskedelmet szabadá tette.

A kamarai rendszer bemutatása után önálló fejezetek foglalkoznak a kősó bányászatának technikájával. Ezek tárgyalják a sókocka nagyságával, a szállítás főbb útvonalaival, a sókamarák hálózatával és a kamarások feladataival, a só bel- és külkereskedelmével kapcsolatos kérdéseket.

A só leginkább mélyműveléssel vagy nyílt színi fejtéssel termelték ki. A vízi és a szárazföldön szállított sókocka nagysága jelentősen eltért, sőt eltért a bányahelyek szerint is. Mindezek miatt a középkori méretek precíz meghatározása nem lehetséges. A só szekéren, de leginkább lapos fenekű hajókon vagy ritkábban tutajokon szállították az ország belseje felé, a Maros, a Tisza és a Szamos vizén, a legfontosabb átlomáshelyekre. Azért, hogy olcsóbb legyen a szállítás, nagyobb kapacitású hajókat kellett építeni, ami nem kevés technikai tudást és szervezést igényelt. A hajókat a tavaszi magasabb vízállás idején indították útnak; a hajósok nem tartoztak a sókamarai szervezethez. A szekéren történő szállítás volt a nehezebb és drágább, de a kikötőkig is szekérrel kellett elvinni a só. A hajón történő szállítás a malmok akadályozhatták.

Az erdélyi olvasót elsősorban az erdélyi vonatkozások érdekelhetik, és ebben különösen gazdag a kötet. Székelyföldön a Sóvidéken és az udvarhelyszéki Homoród-patak mentén folyt felszíni sófejtés. A székelyek ezt a sót Segesvár- és Köhalomszék, Brassó vidéke és Fogarasföld területén árulhatták. Sóbányászat folyt a görgényi uradalom területén Sószentmártonban, Szeben mellett Szebenrécsén és a Beszterce kerületi Fejéregyházán. A legfontosabb bányahelyek azonban Désen, Désaknán, Széken, Kolozson, Tordán és Vizaknán feküdtek. A kötet jelentősen gazdagítja e településekről meglévő ismereteinket is. Kezdetben felszíni sófejtés folyt, majd a 13. században áttértek a mélyművelésre, ami több pénzt, nagyobb technikai tudást kívánt meg. A mélyművelés során a felszín alatt nagyobb biztonságot nyújtó, harang alakú aknákat alakítottak ki. Ezekbe kötélhágcsón ereszkedtek le. Csak a 18. században tértek át a kamrák művelésre, amelynek jobb volt a határfoka. Ha az akna beomlott, vagy víz öntötte el, esetleg ha a kitermelés gazdaságtalanná vált, felhagytak a műveléssel. A kitermelés technikai részleteit, az ehhez kapcsolódó szakkifejezéseket is részletesen bemutatja a kötet (A kősó bányászata c. fejezet). A szerző a sókocka nagyságáról írt fejezetben korrigálja Bogdán István mértéktörténész adatait; a vízi és szárazföldi úton továbbított kockák (hajósó, ill. szekérsó) között jelentős volt az eltérés, a sókockák mérete bányahelyenként különbözött.

A só kereskedelmét gyakran akadályozták a vámok. Áttekintést kapunk a bányatelepülések számára adományozott kiváltságvelelekről, amelyekkel adó- és vámmentességet nyertek el, vagy mentesítést kaptak a katonai kötelezettségek alól. Uralkodói beleegyezés birtokában bizonyos városok maguk foglalkozhattak a só értékesítésével. Erdélyi sót a Török Birodalomba is szállítottak.

Igen sok adatot találunk azokról a méltóság- és tisztségviselőkről, familiárisokról, akik számára a király sót utalványozott (1462-ben Mátyás udvari familiárisának 10 lovasra évi 200 aranyforintnyi fizetést adott sóban; a 15. század végén az erdélyi vajda évi 12 000 forintos fizetésének a negyedét sóban vehette fel Erdélyben).

Az ország keleti, a mai Romániához tartozó területén sókamarák működtek Kolozsváron, Váradon, Besztercén, Temesváron, Désen, Désaknán, Gyulafehérváron, Tordán, Nagybányán, Lippán, Csanádon, Szatmáron, Nemetiben, Kolozson, Szalacson, Szalárdon, Széken, Vizaknán, Alvincen, Borberekén, Hosszúmezőn, (Kis)fehéregyházán, Rónaszéken, Décsen és Sósszentmártonban. (A román történetírás hagyományosan e terület múltja iránt érdeklődik, e települések név szerinti megemlégtetését figyelemfelkeltésnek szánom.) Ezeket és az ország többi részén található településeket centralitáspontokban kifejezett fontosságuk szerint csoportosítva, táblázatban találja meg az olvasó a kötet függelékében.

Mohács után Erdélyben rövid ideig (1528. augusztus–1529 júniusa között) a bányák a Fugger-cég kezében voltak. E rövid korszakból Erdély sótermeléséről sókockában és tonnában számszerűsíthető adatok maradtak fenn a tordai, kolozsi, dési, széki és vizaknai kamarákat illetően. Ugyanez elmondható az 1532–1537 közötti évek termeléséről. Ez utóbbi korszakból a só hasznosítását, a bevételek és a kiadások alakulását is nyomon lehet követni. Ezek az adatok a függelékben, táblázatokba foglalva is bekerültek a kötetbe. Egy-egy további táblázat Máramaros 1493–1555 közötti sótermelésének alakulását és a sókockák 15–16. századi súlyát ismerteti. A bányakamarák szerinti, továbbá hajó- vagy kocsisó szerinti bontásban fennmaradt adatok alapján a sókockák nagysága is kiszámíthatóvá vált (15. század: 3–4, Jagellók kora: 6,4, 1521: 9,82, 1552: 12,3 kg.). Ugyancsak a függelékben kapott helyet az erdélyi kamaraispánok 1458–1526 közötti archontológiája. Az adatok gyors előkeresését földrajzínév- és személynévmutató segíti. A csatlakozó térkép nemcsak a sóbányák, sókamarák és sóraktárak helyszíneit, hanem a közlekedés főbb útvonalait is bemutatja.

A kötet nemcsak a gazdaságtörténet kutatói, hanem a sókitermelésben és sókereskedelemben érintett (főleg máramarosi és erdélyi) települések múltja, általában Erdély középkori története iránt érdeklődők számára is megkerülhetetlen kézikönyv.

W. Kovács András

A székely írás emlékei

Benkő Elek–Sándor Klára–Vásáry István: A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Bp. 2021. 927 old.

Túlzás nélkül állítható, hogy jelen kötet (CMASE) a magyar történeti kutatás egyik legrégebbi adósságát törleszti, hiszen Sebestyén Gyula 1915-ben megjelent műve óta a székely írás emlékeiről összefoglaló korpusz nem született, holott az ezzel kapcsolatos igény már 1974-ben megfogalmazódott

a szakirodalomban. A kötet ezzel párhuzamosan a történettudomány egyik leginkább akut kihívására is kézzelfogható megoldást kínál. Az utóbbi évtizedekben a székely írás iránt fokozott érdeklődést mutató nagyközönség ugyanis e mű megjelenése után nem lesz arra kényszerítve, hogy az elmúlt több

Rác Balázs Viktor (1996), PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, rbv9601@gmail.com